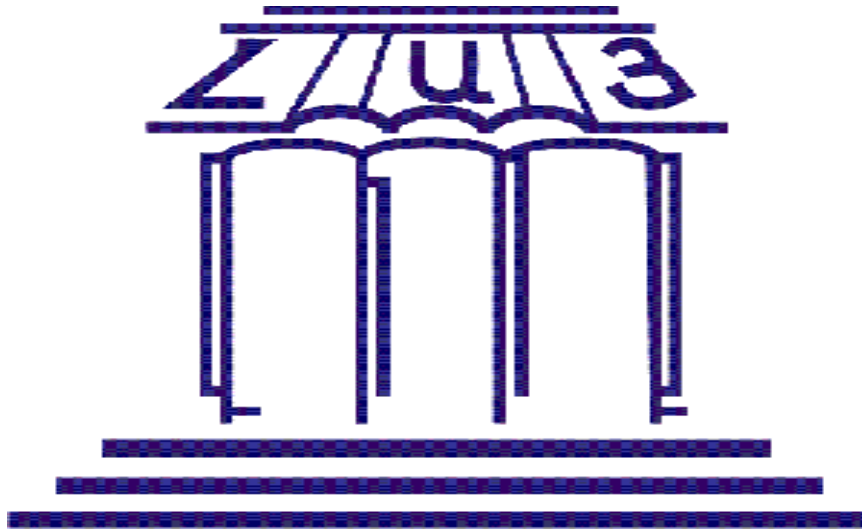

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

18513

891 99

S-52

Em 27

БЕРЕГИТЕ КНИГУ!

ОНА СЛУЖИТ НЕ ОДНОМУ, А МНОГИМ.

Возвращайте книгу в
срок, чтобы и другие
могли воспользоваться
ею.

891.99

տ-52

պ.

ՄԻՐԱՆ ՏԵՐ-ՍԱՐԳՍԵԱՆՆԵՐ

1345

✓4698.

ՍՅ-29

Ա. Յ Ր Ի Ն

1345

Проверен
1926 г.

ՀՈՒՇԻ

Մանգրեի-Յուլիանի պատմություն

1891

4320

ՅԵՄԱՆԱԳՐԱՆՈՒ ԴՆՑ ԱՅԴԱՆ

Дозволено цензурою Тифлисъ, 15 Августа 1890 г.

2827
41

Типо-Литография А. М. Мудусиаконова, Шушъ.

4698

Ա.

Ն. զաւառական քաղաքի արեգակն Օգոստոս ամսում բաւական տաքացրել էր քարած փողոցները, որոնց ջերմութիւնը ազատ շնչել չէր թողնում անցուղարձ անողին: Փողոցներում չէին կարողանում կանգնել. մի կողմից բոռ ճանճն էր դռնդռն բախկալների առաջ թաքախներում կիտուած ու տաքից քացխած թաց մրքերի վրայ, միւս կողմից էլ արեգակի այրող ջերմութիւնը բազարի մարդկանց քշել էր դէպի տուն, դէպի խանութի ներսը, կամ դէպի քաղաքից մօտ գտնուող այգիների ծառերի շուաքը՝ ազատ շունչ քաշելու, հանգստանալու:

Բազարից քիչ հեռու թուրքերի թաղում գտնուող քարվանսարայի առաջ թուրք փուրգոնչիները ոտներնին համած, իրանց ճաշակի և սովորութեան համեմատ, ծալապատիկ նըստած են տախտակէ շուաքարանների տակ:

Նրանց համար էլ տաք է. սղնձէ ալթաւաները իրանց կողքից չեն հեռացնում, մաքրասէր ազգ են, միշտ լուացուող, առանց ջրի չեն մնալ, թէկուզ իրանց առաջ ամեն օր կիտուած է ձիանց աղբը, որից ամառուան տաքը սարսափելի գարշահոտեր և շնահոտեր է փչում նրանց քթածակերին: Պարսիկն ընդելացած է դրան, գարշահոտութիւն ծխելու ընդունակ է, իսկ ոտները միայն լուանալու սովոր...:

— Փարհադ, ախր իսկի բազարներս լաւ չէ, ի՞նչ պիտի լինի մեր ճարը. հարցնում է թուրք փուրգոնչին իւր նոքարին:

Փարհադը լուռ է. նա տաքութիւնից չի կարողանում խօսել, մանաւանդ որ չոր-ջ է, սոված է, գլուխը սաստիկ ցաւում է: Աստուած հեռու տանէ թուրքին խօսացնելն օրուջ ժամանակ, մանաւանդ երբ ամառն է լինում այդ:

— Հրէս մուշտարի եկաւ. նուաղած ձայնով կանչեց Փարհադը իւր խաչէն: Վերջինս մօտ եկաւ փրնթփրնթալով — «էլի հայ»:

— Ուր ես հրամայում գնալ. հարցրեց փուրգոնչին տաքից շնչարգել եղած ու քրտնած հային:

— Մենք պիտի գնանք Շ. քաղաքը:

— Քանի հոգի էք:

— Մի ընտանիք, հինգ հոգուց բաղկացած. երեքը փոքր երեխաներ են: Քանի կը տանէք:

— Ծանրուցք էլ ունիք:

— Քիչ. երկու թեթեւ հագուստ:

— Քանի փութ կը լինի:

— Կը քաշէք — հինգ վեց փութից աւել չի լինիլ: Բայց գիտէք, բարեկամ, մենք այս իրիկունն պիտի դուրս գնանք. այսօր ամսի 27-ն է և 30-ին պիտի տեղ հասած լինինք. կարող էք հասցնել:

Փուրգոնչին դեռ ոչինչ պատասխան չըտուած, Փարհադն էլի մին քթի տակը փրնթփրնթաց: Նա կատաղում էր, երբ մէկն այդպէս ժամանակ էր որոշում, թէ մինչև այսինչ տեղն այսքան օրումը պիտի տանես: Նա էր տանողը: Հազար անգամ հազար մարդու կէս ճանապարհին թողած կը լինի, խոստացած ժամանակից մի քանի օր էլ ուշ տեղ հասցրած: Նրա պարտքը չէ, թէ մարդը, ճանապարհորդը, այս ինչ օրը այս ինչ ժամին պիտի տեղ հասած լինի:

— Բան ու գործերնիս ինչ է, կը տանենք, կը հասցնենք. Բայց այսօր չենք կարող դուրս

գալ, փութագոնին կոտրած տեղ կայ, շինել ենք տալիս. վաղը կը ճանապարհուինք՝ Աստուած թողէ. առաւօտը կանուխ շէշը բերէք, — պատասխանեց փութագոնին:

— Բայց ո՞րքանով կը տանէք:

— Յայտնի է, է՛լի. եթէ մենակ դուք լինիք՝ քսան մանէթ:

— Ուրեմն էլ ո՞վ պիտի լինի. մենակ մենք ենք, հինգ հոգի, ինչպէս ասացի, և երկու մափրաշ:

— Եթէ մարդ պատահի, ի՞նչ իմանամ, այն ժամանակ մի բան կը պակսացնեմ:

— Շատ լաւ. բէ՛հ տուր:

Եւ փութագոնին հանեց իւր երկայն, կեխտի մէջ սեւացած չիւսն, քշկուռը ետ տարաւ ու միջից մի թուղթ մանէթ հանեց, տուաւ հային:

Նա շտապեց տուն իրերը կապելու: Դռան առաջ նրան հանգիստեց կինը և ուրախ տրամադրութեան մէջ տեսնելով ամուսնուն՝ հարցրեց.

— Հ'ը, ի՞նչ է, Սմբատ:

— Գնում ենք:

— Հեռագրի պատասխանը եկա՞ւ:

— Այո՛:

— Ո՞րքանով:

— Չորս հարիւր մանէթ, ճանապարհածախքը մեզանից: Ի՞նչ անեմ, անգործութիւնը մեզ խեղդեց...: Դէ՛, շտապի՛ր, Նունէ, փութագոն է՛լ եմ վարձել, շուտ, բաներդ ժողովի՛ր, ինչ որ ունես չունես հաւաքիր մափրաշների մէջ, կապենք պնդացնենք:

Հետեւեալ օրն ամեն ինչ պատրաստ էր և նրանք կէսօրից մօտ ճանապարհ ընկան:

Բ.

Անցել էր ուղիղ մի տարի և հինգ ամիս:

Սօնիկը, Կարօն և Լեօնը կուչ եկած էին խոնաւ սենեակի բուխարու առաջ և ամեն մէկը կարծես աշխատում էր կրակը մտնել, տաքանալ: Նրանց մայրը փչում էր փչում կրակը, բայց չէր վառւում: Երկու խանձողի կտորներ բուխարու մէջ իրար արած, փոխանակ վառուեցու, փոխանակ սենեակը տաքացնելու, տակի պողերի վրայ մերթ ընդ մերթ կաթկթում էին նրանց թացութեան քրտինքը և փրսսալով աւելի հանգցնում կրակը և ծուխը մըլլըցնում, երկինք բարձրացնում: Կինը դարձեալ փչում էր կրակը և գլուխը շշմելուց մի քիչ յետ նստում, ձեռքով ճակատը պինդ

բռնում, մի քիչ հանգստանում ու էլի փչում:

— Սչքը դուրս գալ քու փայտ տուողին. այսպիսի փայտն էլ բերեն ծախ. մէջին մի չորն էլ չկալ, որ ակնավառիչ շինեմ. եղածն էլ հանգաւ գնաց, հիւանդս ցրտումը սառաւ, ես ինչ կրակը տամ գլխիս. — ասաց նա, թոն-թորալով կռացաւ դէպի բուխարին, գրպանից մի երկու կտոր թուղթ հանեց, դրաւ կրակի ակնումը, լուցկիով վառեց: Թուղթն այրուեց, սև մոխիր կտրեց և մնացին դարձեալ նոյն օրհասական կրակը, նոյն թաց փայտերը բուխարու մէջ սևացած:

— Մայրիկ, հաց տուր ուտենք. կրակը յետոյ էլ կը վառուի, — ասաց Կարօն:

— Կարօ, սպասի՛ր Գարեգինն ուսումնարանից գալ, գնալ հաց բերէ:

Օտնիկը և Լևոնը ոչինչ չէին ուզում գեռ. այլ ցրտից կապուտ լեղակ կտրուած՝ մնացել էին սքըթած կրակի առաջ և ձեռքները մէկ բուխարուն էին դէմ անում, մէկ բերանների բռնելով՝ բոլոր ուժով փչում տաքացնում:

— Հաց, մայրիկ... կրկնեց Կարօն:

— Քիչ գլուխս տար, Կարօ, ասացի որ Գարեգինն ուսումնարանից կըգալ, գնալ առնէ բերէ:

— Ը՛ր ը՛ր... ղընջղընջում էր Կարօն: Բայց ո՞րտեղից էր այն բոպէին հաց: Դեռ նոր պէտք է հացի ճար տեսնէին. հարևաններից էլ այնքան փոխ էին առել, որ էլ երեսուտեղ չէր մնացել...:

— Հերիք է, հերիք, կոտորուէք դուք պրծնեմ. ինչ էք գլուխս տանում: Մէկը հաց, մէկը ջուր, մէկը շոր. ես ո՞ր մէկի պատասխանը տամ, Տէր Աստուած... — ասաց կինը և աչքերից գլորուող արտասուքի կաթիլները թափուն սրբեց իւր կոշտացած ձեռքերով:

Այս ընտանիքը Սմբատի ընտանիքն էր և հիւանդն ինքը Սմբատը:

9.

— Այժմ ձեր սիրտը բաւական հանգիստ պէտք է լինի. երէկ աւելի սաստիկ էր ձեր տաքութիւնը, և եթէ այդպէս շարունակուի՝ շուտով կարող էք աւողջանալ. — ասաց բժիշկը հիւանդին և հանելով ջէրից թաշկինակը՝ սրբեց ճակատի քրտինքը և խնամքով թափ տուաւ շորերի վրայ կիտուած ձիւնը: — ԻւՖՖ... Ինչ սաստիկ ձիւն է գալիս. բայց ես դարձեալ ձմեռ ժամանակն էլ չեմ դադարում քրտնելուց:

— Հանգստացէ՛ք, բժիշկ, յոգնած կը լինիք,
— ասաց հիւանդը:

— Շատ եմ յոգնել, բայց նստելու և հանգստանալու միջոց չունիմ, որովհետև հիւանդներիս գրեթէ կէս մասը չեմ արցելել դեռ:

— Բժիշկ, ի սէ՛ր Աստուծոյ, օգնեցէ՛ք, — խնդրեց դիմացի կանգնած տիկինը, որի դէմքը հիւանդ ամուսնու խորին վշտից արտաբերուել էր և անպաճոճ հագուստը անխնամ սանրած գլխի մագերի հետ մի անդուրեկան, բայց միևնոյն ժամանակ վշտալի պատկեր էր ներկայացնում:

— Ոչի՛նչ, տիկին, շուտ կառողջանայ. մըրսեւուց թոքերի թեթև բորբոքում է ստացել. պահպանեցէ՛ք և... կառողջանայ:

Սմբատը տեսաւ, թէ ի՛նչպէս կինը պոկչնած բժշկի օգնութիւնն է խնդրում և աչքերը շրջելով նրա վրայ՝ նեղացաւ, որ նա այդպէս տանջւում է իւր հիւանդութեան պատճառով: Նա միշտ կնոջ հարցին պատասխանում էր «լաւ եմ»: Ինչքան էլ վատ լինէր նրա դրութիւնը, այնու ամենայնիւ նոյն պատասխանը կը տար, որ կնոջ սիրտը շատ չի կոտրուի: Նունէն Սմբատի լուռ կշտամբանքի վրայ մի

տեսակ փոշմանածի նման ետ քաշուեց ու լռեց:

— Տիկի՛ն, մի կտոր թուղթ տուէք դեղատոմս գրելու:

Թուղթը և թանաքամանը պատրաստ էր:

— Բժիշկ, դարձաւ դէպի նա Սմբատը, անքնութիւնն ինձ տանջում է, խնդրեմ դրա համար էլ բան գրէք: Սմբողջ օր ու գիշեր պառկում եմ, այս ու այն կողքի վրայ շուռ գալիս, աչքս չեմ կարողանում խփել: Մահու չափ ծանրանում է դրութիւնս առանց քնելու: Կարգալ չեմ կարողանում գոնէ, որ ինձ համար մի զբաղմունք լինի, որովհետև աչքերս շաղւում են... սկսում եմ մտածել — և այնքան եմ մտածում, որ գլուխս ուզում է տրաքուի:

— Շատ լաւ, դրա համար էլ մի բան կը գրեմ. Բայց դու երկար մի՛ մտածիր:

Եւ բժիշկն սկսեց դեղատոմսը գրել...

— Ձեզ հարկաւոր է հին և լաւ գինի ևս քիչ քիչ գործ ածել: Ասաց բժիշկն ու դեղատոմսը վերջացնելով, սկսեց աչքի տակով նայել այս աղքատ ընտանիքի տնային կարգ ու սարքին: — Մի հասարակ տախտակէ սեղան, վրան կոտրուած լամպար և մի քանի գիրք, երկու

Հասարակ աթոռներ (տաբուրեթկալ), մի կոտորուած ու պարանով կապկորած մահճակալ, որի վրայ պառկած էր հիւանդը, մեզ ծանօթ բուխարին և նրա առաջ սքըթած երեսաները. — ահա ինչ էին աչքի ընկնում հիւանդի սենեակը մտնողին:

Բաւական երկար ու բարակ տնդղելուց լետոյ այս աղքատ ընտանիքի կացութեան վրայ, բժիշկը մի բան ևս նշանակեց տոմսի ճակատին ու թուղթը դէպի Նոռնէն մեկնելով ասաց.

— Ահա դեղատոմսը, զրկեցէք դեղատոմսն և բերել տուէք: Այդ գեղը քործ ածելուց հիւանդը կ'սկսի Հանգստանալ և քնել: Եւ վերջը լաւ կը լինի. բայց տա՛ք պահպանեցէք, այդպէս չի կարելի...:

Բժիշկը գլխարկը վերցրեց և, դեռ դռնիցը դուրս չեկած, լետ դարձաւ դէպի հիւանդը և ասաց.

— Հա, Սմբատ, մոռացայ ձեզ ասել. եթէ Աստուած տայ առողջանաք, պէտք է անպատճառ փոխէք ձեր բնակարանը. այստեղ շատ խոնաւ է: Եթէ Հնար լինի հենց այժմէն փոխելու, շատ լաւ կը լինի, որովհետեւ խոնաւութիւնը մեծ հարուած կարող է տալ ձեր այժմեան

դրութեանն անգամ...:

— Ի՞նչ անեմ, բիժշկ. պէտք է տան վարձը վճարեմ, լետոյ դուրս դամ ուրիշ տուն վարձեմ: Իսկ այժմ... պէտք է հնազանդուենք ճակատագրին:

— Մի՛թէ ռոճիկ չէք ստանում:

— Այս երկու ամիս է, ինչ որ հիւանդ եմ, չեմ ստանում...: Առաջուայ ստացածիս կէսն էլ պարտքերս էի վճարում. իսկ կէսով ընտանիքս կառավարում:

— Ինչո՞ւ ես պարտքի տակ ընկել:

— Չգիտէք, բժիշկ, վարժապետի դրութիւնը... ուսումնարանները փակ ժամանակ ինչո՞վ էինք ասլրում... այնքան պարտք արի, որ մինչև կոկորդս խրուեց: Հազիւ ահա տարի ու կէս է գործ ճարեցի, այս էլ այսպէս դարձաւ, և այս օր այս ահագին ընտանիքն իմ երեսս է նայում... ասաց Սմբատը և մի ծանր հառաչանք արձակեց իւր սրտի խորքից:

Այս արգար բողոքի վրայ կինը չկարողացաւ իրեն պահել և արտասուքը խեղդելով՝ երեսը դէպի լուսամուտը դարձրեց, մի խուլ հեծկտանք արձակեց: Կնոջ բարակ ճիւղը լսելի եղաւ և՛ բժշկին և՛ հիւանդին: Հիւանդն ամօթից

խեղդուելով՝ ընդհատեց այդ ձայնը, դառնալով դարձեալ դէպի բժիշկը.

— Ներեցէ՛ք, բժիշկ, որ չեմ կարողանում այժմ ձեզ վարձատրել... աղաչում եմ, օգնեցէ՛ք ինձ մարդասիրաբար, այցելեցէ՛ք ամեն օր և առողջանալուց առաջին պարտքս ձեզ...

— Ո՛չ, ո՛չ, այդպիսի բան մի ասէք խնդրեմ, ինձ ոչինչ չի՛ պէտք. իմ պարտքս է ձրի աչցելել աղքատ հիւանդին, մանաւանդ ուսուցիչ հիւանդին: Ես ի՛նքս էլ աղքատ ուսանող եմ եղել և գիտեմ ի՛նչ նեղութիւններ է կրում աղքատը: Աղքատութիւնը մարդու զրպանում կոպէե՛կ չի թողնիլ: Նա սոսկալի՛ է սոսկալի և մարդուս մինչև թշնամու գուռը տանող: Պրա համար դուք անհանգիստ մի՛ լինիք և ուրիշ բան մի՛ կարծէք... դուք լա՛ւ կը լինիք, միա՝ մի՛տ եղէք, և ես կաշխատեմ միշտ ձեզ աչցելել... Մեր պարտքն է ո՛չ միայն այցելել հիւանդին ու բժշկել, այլ և հոգ տանել նրա ապրուստի մասին, եթէ նա աղքատ է, եթէ նա ձեզ նման...: Եւ բժիշկը երեսը դարձնելով դէպի միւս կողմը՝ հանեց զրպանից մի ինչ որ բան և սեղանի վրայ դնելով ասաց. — Երբ կառողջանաք, գործի գնաք և ռոճիկ ստանաք՝

կը տաք: Առ այժմ ծախսեցէ՛ք այդ ձեր տան պակասութիւնների վրայ և չթողնէք, որ երեխայք սոված մնան:

— Ախ՛, բժի՛շկ, այդ ի՛նչ էք անում. դուք ինձ չափազանց պարտաւորացնում էք և անհանգիստ դրութեան մէջ դնում: Խո՛նչպէս պէտք է ես պարտավճար լինեմ արդեօք:

— Իսկի՛ անհանգիստ մի՛ լինիք, սիրելիս, ես իմ պարտականութիւնս եմ կատարում, ա՛յն, ինչ որ ճշմարիտ քրիստոնէութիւնն է պատուիրում, ինչ որ կատարեալ մարդկութեան պայմաններն են պահանջում. և ես ինձ դրանով միտնաբերած եմ համարում:

— Դէ՛հ, ցտեսութիւն... ցտեսութիւն, տիկին, մի՛ նեղսրտիք, լա՛ւ կը լինի...: Երբ դեղը կը բերե՛ն, թո՛ղ երկու անգամ ընդունէ, մէկը՝ հենց բերելուց իսկոյն, իսկ միւսը երկու ժամից յետոյ:

Բժիշկը դուրս գնաց:

Դ.

— Նունէ՛, նայի՛ր այնտեղ, սեղանի վրայ նա մի բան դրաւ, կարծես փող լինէր. — ասաց հիւանդը կէս ուրախ և կէս ամաչկոտ ձայնով:

Նունէն շտապով թռաւ դէպի սեղանը և ինչպէս սոված երեխան ագահաբար յարձակոււմ է հացի վրայ, այնպէս էլ նա ձեռքն արագութեամբ մեկնեց սեղանին և մի ինչ որ ծալած թղթադրամի փաթոթ վերցրեց: Բոպէական ուրախութիւնը մոռանալ տուաւ նրա մի քանի ըոպէ առաջ տխուր արտասուքը, մի թեթեւ ժպիտ անցաւ նրա երեսով և նա ուրախութիւնից դողացող ձեռքերով ետ տարաւ թըղթադրամի ծալն ու սկսեց համրել—10, 3, 1, 1=15 ըուբլի: Այս ինչո՞ւ տուաւ, Սմբատ, ուզեցի՞ր:

—Ո՛չ, Նունէ, ես նրանից ոչինչ չուզեցի, մինչև անգամ խնդրեցի, որ մեզ չպարտաւորացնէ: Բայց նա այնպիսի՝ մի մարդասիրական հոգի ունի, որ միշտ այդպէս օգնում է աղքատ հիւանդին: Ես վաղուց կը ճանաչեմ գրան. մեր քաղաքում երկու տարի բժիշկ է եղել:

—Սմբատ, սրանից ի՞նչ քան ուղարկենք դեղի:

—Երկու ըուբլի տո՛ւր, աւելը յետ կը բերէ:

—Բայց ո՞ւմ ուղարկենք. Գարեգինն էլ ուսումնարանից դեռ չի եկել:

—Ժամը քանի՞սն է, որ չի եկել:

—Բժիշկը որ նայեց՝ տասն մէկն էր:

—Կանչի՛ր Սարաւեցունց տղային, խնդրի՛ր որ այսօր էլ գնայ, տեսնենք ի՞նչ է դառնում վերջը:

Նունէն կանչեց հարևանի տղային՝ Տիգրանին և յանձնելով նրան, դեղատոմսը երկու ըուբլու հետ, խնդրեց դեղատուն վազել: Տիգրանն ուսերը վարիվեր արեց, իբրև գնալու անհամաձայնութեան նշան, և մինչև հիւանդը մի քանի անգամ չխնդրեց անկողնի տակից, նա չգնաց դեղի...:

Կէս ժամից յետոյ դուռը բացուեց և տղան ներս մտաւ դեղը ձեռին, երկու ըուբլին էլ հետը:

—Ի՞նչ է, մոռացա՞ր փողը տալու, թէ՛ չառին.—հարցրեց Նունէն, առնելով Տիգրանի ձեռից կարմիր թղթերի մէջ փաթաթուած դեղերը և փողը:

—Ոչինչ չտուի, առանց փողի տուին:

—Ինչո՞ւ, չհարցրի՞ր պատճառը:

—Հարցրի, ասացին այդպէ՛ս է գրած...:

—Ո՞րտեղ:

—Դեղատոմսի վրայ:

Նունէն առաջին անգամն էր լսում և տեսնում, որ դեղատանն էլ առանց փողի բաց թողնեն: Եւ յետ բերած դեղատոմսը մօտեցրեց

Սմբատին: Հիւանդն առանց տոմսն առնելու,
հենց կնոջ ձեռին, նայեց վրան և կարդաց
„gratis“.

—Ա՛խ, քնչ է անում այդ բժշկը. դեղն էլ
է ձրի տալ հրամայում: Պիտի երախտահատո՞յց
լինեմ ես դրան երբ և իցէ, Տէր Աստուած...:

—Սմբատ, մի բան չտամ այդ տղային,
հարցրեց Նունէն:

—Տո՛ւր:

Եւ տիկինը մի սև փող տալով տղային ասաց.

—Շնորհակալ եմ զաւակս, ա՛ռ, այդ էլ քեզ
համար մի բանի կը տաս:

—Շատ շնորհակալ եմ, ասաց տղան, և
երեք կոպէկանոցը ձեռին պինդ բռնած գլուխ
տուաւ ու դուրս գնաց:

Այդ միջոցին Նունէն իսկոյն բժշկի պա-
տուիրածին համաձայն սլաքաւորութեամբ դեղը՝
մօտեցրեց ամուսնուն:

—Ա՛ռ, Սմբատ, խմի՛ր:

—Ո՛ւհ, ինչքան ծանր է թւում ինձ այդ
անիծեալ դեղն ընդունելու. ես նողկում եմ
խմելուց, զգուել եմ միանգամայն:

—Ջրով խմիր, լաւ կը լինի, բերանդ էլ կը
մաքրէ:

—Դէ՛ մի քիչ ջրի մէջ կաթացրու տուր ինձ
և թող քիչ հանգստանամ:

—Ուրեմն այս օր չէս կարդալու:

—Ո՛չ, ձանձրանում եմ:

—Դէ, հանգստացի՛ր, էլ չեմ խօսայնիլ:

Ե.

Սմբատն ընկաւ երեւակայական լիշողութիւն-
ների մէջ և միանգամայն իւր վառ երեւակա-
յութեան մէջ տեսաւ իւր անցեալի վիպական
պատկերը: Տեսաւ իրան ձեռք ձեռքի տուած
զբօնեկիս Նաւէի հետ շագանակի ծառի
թանձր շուքում՝ այդու մէջ, ուր բայա-
տրում էր նրան թէ ի՛նչպէս շագանակները
հանում են փուշփշոտ կեղևի միջից...: Ահա
մութն է, զբօսնողները թողնում են այգին
և տուն դառնում: Նունէն վառուած սիրա-
հարի նման լսում է Սմբատի բացատրութիւն-
ներն ամեն մի աչքի ընկնող ծառի, բոյսի և
ծաղկի վրայ: Տեսաւ ահա, որ ինքը և Նունէն
կանգնած են մի մեծ սև քարի առաջ և նրան՝
այդ անխօս ու վիթխարի քարին իրանց վիպ
բռնած՝ երգում և խոստում են անում իրանց
ապագայ կեանքի համար: Քանի՜ քանի անգամ

նրանք զբօսնելով դէմ են եկել այդ քարին, քանի՜ երեկոներ՝ մինչև կէս գիշեր, նստել են այդ քարի առաջ և ապագայի համար ծրագրեր կազմել: Կարծես լուսնեակը միայն շատ անգամ նրանց սթափեցրել է սիրոյ վառուած բոպէներէից, լիշեցրել է, որ վերջապէս ժամանակ է տուն դառնալու և շատ անգամ էլ յանդիմանել է թէ՛ ձեր առաջն է ամբողջ ձեր կեանքը, դեռ շատ ժամանակ ունիք խօսելու, էլ ի՞նչ էք այդքան ուշանում...:

Նունէն կամաց կամաց մօտեցաւ հիւանդի անկողնին և տեսաւ որ նա քնած է: Հիւանդը մի ինչ որ ճռռոց հանեց, շուռ եկաւ ձախ կողքի վրայ և լռեց: Բժշկի գրած դեղը ներգործել էր նրան: Նա քնեց, իսկ երևակայութիւնն արթուն էր...: Սենեակի դուրսը վզգոյն էր ձիւնախառն քամին և երբեմնակի քամուց առաջացած սաստիկ չրխկոցը մարդու սիրտն ահ ու դող գցում: Իմանում ես որ ահա դուրսը խիստ ցուրտ է, տեսնում ես որ քամու հոսանքից ձեան քուլաները դռան ճեղքերով սենեակի ներսն են թափւում...:

Երևի մի ինչ որ միտք աւելի գորեղ եղաւ հիւանդի լուռ երևակայութիւնը շփոթելու և

նա սկսեց զառանցել.

«Ա՛խ, Տէ՛ր Աստուած, այս ի՞նչ են ուզում ինձանից երեխայքս...: Կարօ-ջան, ես քեզ համար շորեր կառնեմ, գիրք կառնեմ և քեզ հետս ուսումնարան կը տանեմ. էլ ի՞նչ ես լաց լինում: Սօնիկը թո՛ղ մնայ աանը մայրիկին օգնելու. նա մենակ է և գործը շատ: Նրան էլ տանը կը կարդացնենք»:

Երեխաները մնացին լուռ միմեանց երեսի նայելիս, իրանց հօր այս անակրնկալ խօսքերի վրայ: Կարօն, այդ հինգ տարեկան միամիտ երեխան, ուզեց վեր թռչել տեղից և հօր մահճակալին մօտենալ, որ տեսնէ ի՞նչ է ասում հայրը, բայց մայրը «սուս՛ս՛» ասաց և ձեռքը բերանին դրած՝ լռելու նշանով հասկացրեց նրան, որ իրան հետ չէ խօսում հայրիկը, այլ «քնի մէջ է»: Կարօն, իրաւ, մօրը խուլ նշաններին հետևելով լռեց մի քիչ, բայց յետոյ էլի նրա մանկական սիրտը չղաղարեց հարցնելու:

— Մայրիկ, ինչո՞ւ հայրիկը այնպէս խօսում է. ես նրան ի՞նչ եմ ասում,— հարցրեց նա ցած ձայնով:

— Ոչ ի՛նչ, բալի՛կս. քնի մէջ մարդիկ միշտ այդպէս կը խօսեն...: Մօր փակ պատասխանը

որդու սրտին և հետաքրքրութեանը ոչինչ բա-
ւականութիւն և հանգստութիւն չտուաւ և
նա թէպէտ այլ ևս հարց ու փորձ չարաւ,
բայց մնաց մտմտալիս, մերթ հօր անկողնին
նայելով, մերթ մօր երեսին...:

Կէսօրից բաւական անցել էր: Սմբատը երեսը
դարձրած դէպի միւս կողմը, հագար ու մի ու-
րախ և տխուր լիշողութիւններ գնում գալիս
էին նրա գլխում: Նա ո՛չ քնած էր, ո՛չ ար-
թուն, միայն երեւակայութիւնը, անցեալի լի-
շողութիւնները վառ էին նրա մէջ: Ահա ու-
ռուտմնարանի զանգը հնչեց, աշակերտները
դուրս եկան բակը, մի քանի րոպէից դարձեալ
հնչեց, դասը մտաւ և ինքը կարծես կանգնած
դասարանում՝ աշակերտների առաջ՝ խօսում է.

«Դ՛հէ, սիրելիներ, շուտով կ'աւարտէք ու-
ռուտմնարանը, որի դռները տարրական ուսման
գրեթէ բոլոր գծաւորութիւնները յաղթեցին:
Այժմ ձեր առաջ բաց է մի քանի տեսակ ճա-
նապարհ, անաչառ եղէք ձեր ընտրութեան
մէջ և մտածեցէք առանց վաղեմութեան: Կշռեցէք
իւրաքանչիւրդ ձեր գիտութեան չափը, զըն-
նեցէք լուսաւոր և թույլ կողմերը և թողէ՛ք
ձեր ընտրութեան առաջնորդը ձեր սիրտը լինի.

ամեն բան սրտի թելադրութեամբ գործեցէք:
Ձեր ընկերների մէջ կան այնպիսի փոքրեր, որ
մինչև անգամ եթէ ուզեն իրանց ուսումը շա-
րունակելու որեւիցէ միջնակարգ կամ բարձր ու-
սումնարանում, հեշտութեամբ կը տանեն գործը
և ժամանակ կունենան ուղղուելու: Լա՛ւ է մի
երկու տարի ժամանակ սպանել, քան թէ անհա-
մապատասխան ընտրութեամբ աղաւաղել բոլոր
սովորածը և միայն մեքենայաբար կրկնել ան-
ցածները, առանց նորից մի բան ըմբռնելու:
Ես մի ընկեր ունէի, որ ինձ հետ միասին
աւարտեց Ռէալական դպրոցը և աւարտելուց
յետոյ նոր իմացաւ, որ ինքն անպէտք է եղել
կարգալու և կարգացածից շատ քիչ բան է
հասկացել: «Ես կարող եմ միայն աստիճանաւոր
լինել պետական որևէ ծառայութիւն մտնե-
լով,—ասում էր նա,—բայց ոչ ի հարկէ մեր
ուսումնարանի նպատակին ծառայող մի ան-
հատ, որը շատ բարձր է երևում իմ աչքին»:
Հաւատացնում եմ, նա այն աստիճանաւորնե-
րից էլ չի լինիլ գոնէ, որ կարողանում են ա-
չալրջութեամբ որևէ պաշտօն վարել: Եւ իս-
կապէս ասած մեր դիւանատներում ծառայող-
ների մի ստուար մասը ուսման ծանր լծից

փախչող մի-մի ծովեր են, որ ուրիշ բանի անսկսեք լինելով՝ մտնում են այդ տեղերը, լոկ արտագրութեամբ պարապուելու և իրանց համար ամսական մի կտոր հացի փող ստանալու...: Իսկ ձեզանից մի'նն էլ ծով և տգէտ աստիճանաւոր դառնալու հակում չունի: Ես ճանաչում եմ ձեզ և գիտեմ, որ ամեն մէկիդ սիրտը բաբախում է թէ՛ երբ կ'ստանայ իւր ուսման վկայականը»:

Սմբատի քնի մէջ խօսած այս քարոզները կցկտուր կերպով լսում էր Նուռէն, որ ձեռքերը խաչ արած, կուչ եկած էր սենեակի մի խորշում: Նա մի քիչ լռեց և ասլա շարունակեց.

«Իմ սիրելիներ, աշխատեցէք, եթէ իրաւացի էք դատում իմ խրատները, ուղղել ձեր կեանքը ճիշտ այնպէս, ինչպէս աւանդում եմ ձեզ այս խօսքերով, և յետոյ կ'զգաք, որ նրանք գին ունին կեանքի մէջ: Զեր մէջ ես գիտութեան նշույլներ եմ տեսնում. լուսաւորութեան հետևող եղէք: Իհարկէ ամենքդ միակերպ ընդունակութեամբ չէք օժտուած, բայց բնութիւնը ձեզ շնորհք ու ձիրք է տուել. աշխատեցէ՛ք օգուտ քաղել նրանից և ծանօթացէ՛ք գիտութեան ամեն մի ճիւղին հետ: Զգտեցէ՛ք

աշխարհի բոլոր խաւերին. էլ ծանօթանալու. շատ հարկաւոր է ձեզ այդ ձեր կեանքի մէջ և միայն հեռու կացէք անգործ, պորտաբոյծ և անբարոյական շրջաններից: Ամեն մէկդ մի-մի արեգակ եղէք ասլակու միջից թափանցելու և ոչ ասլակի արեգակի ճառագայթներից լուսաւորուելու: Եթէ ճակատի զօռով և կամակոր ուժգնութեան օգնութեամբ շատ տգէտներ բաղդաւորութեան գազաթնակէտին հասնելով նշանաւոր մարդիկ են դառնում, ո՛չ ասլաքէն տաղանդաւոր, շնորհալի և ժիր մշտին աւելի բարձր բաղդի և աստիճանի կարող է հասնել և նրան աւելի պարտական է դնահատել ժողովուրդը...: Ազնի՛ւ եղէք և արդարութեան ճանապարհով ընթացէք: Կը գայ ժամանակ երբ մենք ձեզ հետ չենք լինիլ, կը բաժանուինք ձեզանից, բայց այս խօսքերն արձագանք կը տան ձեր սրտերում...: Զանգը կրկին խփեցին: Դասը վերջացաւ: Բայց այս դաս չդառաւ: Ինչո՞ւ այսպէս էր, ինքն էլ չգիտէր...:

9.

Հինգ օրից յետոյ մի անշուք դագաղ, մի

քանի յուզարկաւորներն մասնակցութեամբ միայն, տարին հողին յանձնեցին: Այդ Սմբատ վարժապետի դադաղն էր: Նա երկար չէր կարողացել դիմանալ ցաւին, մեռել էր:

Շատերն ափսոսացին, շատերը ցաւ յայտնեցին նրա համար, նրա որբերի համար, բայց այդ էլ, ինչպէս սովորութիւն է մեզանում, ըողպեական էր: Դարձեալ ամեն մարդ իւր գործին կացաւ, ամեն ձեռք իւր գլուխը լաց եղաւ, իսկ որբի համար մտածող չեղաւ: Սո՛ւտ չէ ասած ախր այն ժողովրդական առածը թէ՛ «որբին ջան ասող շատ կը լինի, իսկ ձեռքը պատառ տուող քիչ»:

Զմեռը դարձեալ իւր սովորական բուքն ու բորաններն անում էր Շ-ում: Յուրտ էր և ձիւն էր գալիս նաև վարժապետի թաղման օրը և նրանից յետոյ, և ամիսներով շարունակ արևի երես չէր տեսնուում:

Մի մարդ վաղ առաւօտից այդ ցրտին կանգնած է վարժապետի կենում տան մեծ դռան առաջ և սպասում է տան տէրին:

— Զեկա՛ւ: Հարցրեց նա դուռը դուրս եկող և ցրտից մէկ էլ արագ դէպի տուն փախչող պատանուց:

— Գալիս է: Եղաւ միայն պատանու պատասխանը:

Ոչխարի մօրթուց կարած փափուկ մուշտակում, նոյնպէս փափուկ՝ ուղտի բրթից դորձած ձեռնոցները հագած դուրս եկաւ մի մարդ, քոշերը հագին և կալլիկի տալով մօտեցաւ դռանը:

— Օ՛հ, դո՛ւ ես, Մոսի:

— Ե՛ս եմ, ես, ա՛ք տունը շինուի, այսօր քան ցրտումը կը կանգնացնեն. սառի պլծի...:

— Դէ՛, գնանք ներս:

— Զէ՛, վնաս չունի. թէ մի խաբար իմացիր, հենց այստեղ ասի՛, գնամ:

— Է՛հ, միեւնոյն է, թի՛չ իմանամ. տունն իմս չէ. կասեմ դու՛րս, դուրս էլի՛:

— Բաս չպիտի՛ ասես, որ իրան համար տուն վարձէ:

— Զէ՛, որ ասեմ՝ կուշանայ, տանս վարձն էլ հետը կը կորչի: Լա՛ւ է հենց էսօր համ ասեմ, համ դուրս գցեմ:

— Ուրեմն գնամ պատրաստուեմ:

— Հա՛, գնա՛:

Մարդը գնաց. իսկ կաղը լետ դարձաւ ինքն իրան փընթփընթալով՝ «ինչո՛ւ թողնեմ. սա

քսան է տալիս, նա երեսուն»։

Կաղն այնպիսի՝ ձայնով ասաց այս խօսքերը տուն մտնելիս, որ Նունէն իւր սենեակում լսեց։ Լսեց և իսկոյն հասկացաւ որ բանն ինչումն է. իրան պիտի դուրս անէին տանից։

Կաղ - Թոմասը Սմբատի տան տէրն էր. նա ամենքին յայտնի էր իբրեւ մի անգուլթ վաշխառու, բոլորին քերթող, բոլորին զրպարտող, վատը լաւի տեղ ասող, սուտը ճշմարտի տեղ, մէկ տուող, տասն առնող, տասի տեղ հարիւր հաշուող, որի թալակն էր ընկել և անծանօթ օտարականը—Սմբատը։ Խեղճի մեռնելուց յետոյ, դեռ հինգ օր չանցած, նա իւր տունը ուրիշի վարձով էր տալիս. հէնց այն տունը, այն սենեակը, որտեղ ապրում էին նրա թշուառ ալքին և ողորմելի որբերը։ Երեւի յոյսը կտրուած, որ ոչ մի տեղից չպէտք է ստանայ իւր տան վարձը, Թոմասը, հէնց այդ օրը, թակով մահակով և անասելի հայհոյանքներ տալով դուրս էր տալիս վարժապետի բնակարանից նրա եղած—չեղածը։

—Շնորհ արէք Թոմաս - ապեր, թողեցէ՛ք մնանք այստեղ և ձմեռնահան լինենք։ Ո՛ւր գնամ ախր ես այս ձիւն-ձմեռը, որք՝ դուռը

ծեծեմ, սրտեղ ապաստանուիմ։—Խնդրում էր Նունէն։

—Տունս ուրիշի եմ տուել վարձով. խօսել պրծել եմ, այսօր պիտի դան հաւաքուին. էլ չեմ կարող խօսքս ետ առնել...։ Երկու ամսուայ վարձս էլ մնում է դեռ. եօթը ըուբլի է, գիտես։ Կամ փողը ճարեցէք տուէք, կամ շաշնէր (կաթսա) պիտի վերցնեմ եօթը ըուբլու տեղ։

—Ախր, Թոմաս - ապեր, Սմբատը մեռնելուց երեք օր առաջ կանչել չտուաւ քեզ և երկու ամսի վարձը վճարեց. էլ քնչ ես պահանջում։ Ես շատ լաւ գիտեմ, ինքս եկի քեզ կանչեցի և այն փողը նա բժշկի տուած փողից տուաւ քեզ, եօթը ըուբլի էր, յիշում ես. համ էլ ասաց՝ «Թոմաս - ապեր, մնացի քեզ սխարտ քսան օրուայ վարձ»։ Հիմա տասն օրը դառել է տասն վեց օր. դու ստա՛յ տասն վեց օրուայ վարձդ և թող ապաստանուինք այստեղ, այս ցրտերն անցնի, գարունը բացուի, դուրս կը գնանք։ Վարձդ էլ, եթէ փող չլինի, այն ժամանակ ես իմ ձեռքով իմ կաթսան քեզ կը տամ փողի տեղ...։

—2է՛, չէ՛, այն փողը Սմբատն ինձ ձեռաց

պարտ էր՝ տուաւ, դու պէտք է անսպասեմա՛ն երկու ամսուայ վարձը տաս և այսօր իսկ դո՛ւրս գնաս. էլ պահելու հալ չունիմ, ասացի որ տունս վարձով եմ տուել ուրիշի, պրծել:

— Ուրեմն ստա՛ց տասն վեց օրուայ վարձ:

— Չեմ կարող, պիտի տա՛ս և դո՛ւրս գնաս:

— Ախ՛ր առանց այդ էլ տեսնում ես որբերիս համար հացի փող չունիմ, որտեղից տամ, կամ ինչո՛ւ տամ զուր տեղը:

— Շա՛տ մի խօսիր. ուզում ես հենց էջշա՛ն-տա՛նէ հտ քաշեմ, ասեմ իսկի մի կոպէկ է՛լ չեմ ոտացել վեց ամսուայ վարձից, բոլորը մնում է: Ես որ այդ չեմ անում, քեզ ինչ է եկել: — Ասաց կաղ — Թո՛մասն ու կաթսան կրակից վերցնելով, միջի ջուրը դէն ածեց և կաթսան շարտեց դէպի իւր տան ներսը:

— Թո՛մաս - ապեր, մեր դրութիւնը չէս տեսնում. արտասուքն աչքերիս, որբերս հացի կարօտ. այդ դու ի՛նչ ես անում և խիղճդ ի՛նչպէս է հրամայում, որ որբի ապրանքին ձեռը տաս:

— Ձէնդ կտրի՛ր, լի՛րբ. դո՛ւրս կորէք այս-տեղից. ասաց կաղ - Թո՛մասը և կրկին ներս մտնելով բռնեց փոքրիկ Լևոնի ձեռքից ու

ձգեց ձիւնի մէջ:

Երեխան թաւիլ տուաւ ձեան մէջ, լաց եղաւ և ձեռքերը կապոյտ լեղակ կտրուած վեր կացաւ մղկտալով. վա՛յ, մայրի՛կ, մըսում եմ՝...:

է.

Սմբատի մեռնելուց յետոյ Նունէն ուզեց վերադառնալ իւր հայրենի երկիրը, բայց ձիւն ձմեռն էր, գնալ անկարելի էր, մանաւանդ որ փող չունէր ճանապարհածախքի համար: Նա վճռեց մինչև գարուն մնալ այստեղ և դարնոն սկսելուն պէս վերադառնալ հայրենիք: Բայց մինչև գարունն էլ հա՛ց էր պէտք, չկար: Նա մտածում էր, որ հայրենիքում նրան կօգնէին գոնէ իւր հանգուցեալ ամուսնու ազգականները, նրա որբերին հին շորեր կը տային, հացի պատառ դէմ կանէին: Մտածում էր գրել նրանց՝ ամուսնու ազգականներին, յայտնել ամեն բան, յայտնել իրանց վիճակը և օգնութիւն խնդրել, ցամաք հացի փող ուզել, բայց ո՛ւմ գրէր, ի՛նչ երեսով. նրանց պարտքը դեռ մնում էր: Ուրեմն այստեղ մինչև գարուն պիտի ապրէր մի կերպ: Ինչո՞վ ապրէր... Փորձեց նա ուրիշների համար լուացք էլ անել,

պարտ էր՝ տուաւ, դու պէտք է՝ անպատճառ
երկու ամսուայ վարձը տաս և այսօր իսկ
դուրս գնաս. էլ պահելու հալ չունիմ, ասացի
որ տունս վարձով եմ տուել ուրիշի, պրծել:

— Ուրեմն ստա՛ց տասն վեց օրուայ վարձ:

— Ձեմ կարող, պիտի տա՛ս և դուրս գնաս:

— Ախր, առանց այդ էլ տեսնում ես որբե-
րիս համար հացի փող չունիմ, որտեղից տամ,
կամ ինչու տամ զուր տեղը:

— Շատ մի խօսիր. ուզում ես հենց էսչա՞ն-
քով ետ քաշեմ, ասեմ իսկի մի կոպէկ է՛լ
չեմ ոտացել վեց ամսուայ վարձից, բոլորը
մնում է: Ես որ այդ չեմ անում, քեզ ինչ է
եկել: — Ասաց կաղ — Թոմասն ու կաթսան
կրակից վերցնելով, միջի ջուրը դէն ածեց և
կաթսան շարտեց դէպի իւր տան ներսը:

— Թոմաս - ապեր, մեր դրուժիւնը չես տես-
նում. արտասուք՝ աչքերիս, որբերս հացի
կարօտ. այդ դու ինչ ես անում և խիղճդ
ինչպէս է հրամայում, որ որբի ապրանքին
ձեռք տաս:

— Ձէնդ կտրի՛ր, լի՛րբ. դուրս կորէք այս-
տեղից. ասաց կաղ - Թոմասը և կրկին ներս
մտնելով բռնեց փոքրիկ Լևոնի ձեռքից ու

ձգեց ձիւնի մէջ:

Երեսան թաւիլ տուաւ ձեան մէջ, լաց ե-
ղաւ և ձեռքերը կապոյտ լեղակ կտրուած վեր
կացաւ մղկտալով. վա՛յ, մալրի՛կ, մրսում
եմ՝...:

Է.

Սմբատի մեռնելուց յետոյ Նունէն ուզեց
վերադառնալ իւր հայրենի երկիրը, բայց ձիւն
ձմեռն էր, գնալ անկարելի էր, մանաւանդ որ
փող չունէր ճանապարհածախքի համար: Նա
վճռեց մինչև գարուն մնալ այստեղ և դարնուն
սկսելուն պէս վերադառնալ հայրենիք: Բայց
մինչև գարունն էլ հա՛ց էր պէտք, չկար: Նա
մտածում էր, որ հայրենիքում նրան կօգնէին
գոնէ իւր հանգուցեալ ամուսնու ազգական-
ները, նրա որբերին հին շորեր կը տային,
հացի պատառ դէմ կանէին: Մտածում էր
գրել նրանց՝ ամուսնու ազգականներին, յայտ-
նել ամեն բան, յայտնել իրանց վիճակը և
օգնութիւն խնդրել, ցամաք հացի փող ուզել,
բայց ո՛ւմ գրէր, ի՞նչ երեսով. նրանց պարտքը
դեռ մնում էր: Ուրեմն այստեղ մինչև գա-
րուն պիտի ապրէր մի կերպ: Ինչո՞վ ապրէր...
Փորձեց նա ուրիշների համար լուացք էլ անել,

կար ու կարկատան էլ, բայց այդ էլ չտուին քաղաքացիք: Ամեն մարդ իւր աղքատ բարեկամին, ազգականին էր անել տալիս իւր բանը: Էլ ուրիշին թնչ պիտի մնար. . . . : Շատերն էլ, որոնք կարող էին օգնել գործ տալով, ասում էին՝ «վարժապետի կնկան ո՞վ սիրտ կանի բան անել տայ, թող գնայ իւր երկիրը: Անծանօթ կին է, մենք թնչ իմանանք նրա բնութիւնը: Փորձած սատանան մեզ համար լաւ է, քան անփորձ հրեշտակը. . . »: Մեծ էր երեւում նրանց աչքին վարժապետը, մեծ էր երեւում և նրա այրին: Բայց միայն արտաքին հայեցակէտից: Եւ կեղծ էր այդ հայեցակէտը. կեղծ էր, քանի որ նրանք իմանում էին վարժապետի գրութիւնը, քանի որ լաւ գիտէին, որ օրական ցամաք հաց հայթախութեամբ կարողութիւն ունեցող մի ընտանիք այդպիսի միջոցների չէր դիմիլ. . . :

Պատկառանքը, ամօթխածութիւնը և վերջապէս ինքնասիրութիւնը դեռ թույլ չէին տալիս Նուռէին դռնէ դուռն հաց մուրալ: Նա ուզեց մի քիչ պատուաւոր դիրքի մէջ մնալ, պատուաւոր քան մութացողը: Խնչ պիտի անէր նա ուրիշի համար՝ աւելի քան

կար, կարկատան և լուացք անելը: Այդ էր, որ նա այս մէկը պատուաւոր գործ էր համարում, քան մութացկանութիւնը: Պիտի գնա՞ր, մտնէր, ասէր, խօսէր, խնդրէ՞ր, որ գործ տալին: Ուրիշ էլ ո՞վ կար նրա համար սրտացաւ:

«Գնա՛մ, երեսս փաթաթեմ գնամ Կլաֆենց տուն, նրանցի՛ց մի քիչ յոյս կայ: Չադրի մէջ փաթաթուեմ գնամ, որ ինձ չտեսնեն, չըճանաչեն ճանապարհին: Նրանք քաղաքի առաջին տունն են, հարուստ և ողորմած մարդիկ են: Գնամ, եթէ այնտեղ ինձ մի գործ տուին, այն է որ կարող եմ մի կերպ որբերս պահել. . . » ասում էր ինքն իրան Նուռէն և դանդաղ ու կարծես մի տեսակ ակամայ կամքով ուղղում էր իւր քայլերը դէպի Կլաֆենց տուն: Ահա նա մօտեցաւ նրանց դռան: Նա այս տունը դեռ չէր տեսել. խնդրել էր, ցոյց էին տուել: Մեծ դուռը բաց էր: Նա մտաւ ներս և սրտադող լինելով բարձրացաւ սանդուղքներից ու չադրի մէջ փաթաթուած կանգնեց պատշգամբի մի ծայրին:

— Սամսոն, Սամսոն, մին դուրս եկ, տես ո՞վ է այն կինը, թնչ է ուղում, հրամայեց ներսից խանութը:

Սամսոնը հարեան սենեակն աւելում էր. աւելը վեր գցեց ու «է՛ս սհաթին, խանում» ասելով դուրս գնաց: Նա մօտեցաւ կնկան և հարցրեց:

— Ի՞նչ ես ուզում:

— Խանումին եմ տեսնելու:

— Ինչք համար, ասա՛, որ իրան յայտնեմ:

— Աղքատ կին եմ. ցաւս պիտի յայտնեմ իրան.... թէ որ ընդունի՛ այստեղ էլ կը մնամ ծառայելու:

Ծառան ներս մտաւ և յայտնեց, որ աղքատ կին է:

— Ի՞նչ աղքատ, հարցրեց խանումը:

— Զգիտեմ, ասում է եթէ խանումը ընդունի կը յայտնեմ իրան իմ ցաւս և կը մնամ այստեղ....:

— Ծառայելո՞ւ:

— Երևի ծառայելու: Ասում է վարժապ....

— Հոգեմ դրանց աղքատ գլուխը: Սուտ աղուեսամեռ են տալիս, յետոյ մտնում ծառայելու. հենց որ փոքրերին կշտանում է, էլ չեն ասում թէ աչքից վերև ունք կայ: Հազար ու մի տեսակ գողութիւն, քսութիւն, բամբասանք են անում այստեղ այնտեղ և մարդի

անուն խայտառակում: Գնա՛, ասա՛ տեղ չկայ, թող դուրս գայ, կորչի:

Խանումի խօսքերը պարզ լսում էր Նունէն, և մինչև ծառայի դուրս գալն ու յայտնելը խանումի բացասութիւնը, ինքը շուտ մի քաշուեց այնտեղից և սանդուղքներով, առանց ձայն հանելու, կամաց կամաց վայր իջաւ....: «Թող դուրս գայ կորչի» — երկաւր ծակծկում էր ասղի նման այս սուր խօսքը Նունէի քրնքոյշ լարերը....: Նա գնաց, հեռացաւ այդ տանից, բայց խանումի կոշտ խօսքը մտքիցը չընկաւ....:

Ը.

Շատ անգամ մուրացկանին այնպէ՛ս հայհոյում են, այնպէ՛ս դռնից դուրս քշում, որ նա յուսահատութիւնից էլ չէ մուրում, այլ սոված ընկնում է իւր տանը, սոված էլ մեռնում: Շատ անգամ էլ աղքատը սովոր չէ լինում մուրալո՞ւ, մեռնելն իրան համար պատիւ է համարում, քանթէ դռնէ դուռն հաց մուրալը: Այս տեսակի աղքատներն աւելի շատ են լինում մեղանում, քան իսկական աղքատ մուրացկանները, թէև դրանք դժուարութեամբ

են լոյս ընկնում: Ռրանք լինում են աւելի բարձր դասակարգի տներից, որոնց բաղդի կրծիկը ետ տալով, առւտուրն ընկնում է, փողը կորչում, կամ անիրաւ և սուտ սնանկացող վաճառականների կոկորդը կուլ գնում և նրանք ոչ մի տեղից յոյս չեն ունենում Հաց դտնելու, ընկնում են դառն աղքատութեան մէջ, տան եղած-չեղածը թաքուն ծախում են ուտում և ձայն-ծայտուն չեն հանում, որ հարեանը, քաղաքացին չիմանայ թէ նա աղքատ է: Մի թեթեւ կամակորոթիւն էլ հայի մէջ որ կայ, այդ այն է, որ նա չի ուզում իւր նամուսը դռներն ընկնի, անուանը կոտր է գալիս...: Այս տեսակ աղքատներին ասում են «մեծատուն աղքատ»:

Նունէն, Սմբատ վարժապետի այլին, ոչ այս և ոչ այն գոյնի աղքատներիցն էր: Սոված ու մերկ որբերին հաց ու շոր հասցնելու անհրաժեշտ կարիքից ստիպուած՝ նա սէտք է դիմէր ողորմութեան...: Եւ ահա նրան մենք տեսնում ենք ամուսնու մեռնելուց մի ամիս անց, արտասուքն աչքերին, սպիտակ չագրի մէջ փաթաթուած, քաղաքի լայն փողոցներից մէկի ծայրին, մի մեծ տան պատի տակ կուչ

եկած, ամեն մի անց ու դարձ անողին պարզում էր իւր ձեռքը և առանց երեսը ցոյց տալու, հագիւ անցնողին լսելի ձայնով, խնդրում. «Աստուած սիրողը ողորմութիւն թող տայ, երեսայքս սոված են...»: Եւ օրական քանի՜ անգամ, քանի՜ անցորդի նա կրկնում էր մի և նոյն խօսքը: Սակայն և ամեն մի կրկնելուց նրա սրտի մէջ արիւն էր կաթում: Բայց ի՞նչ անէր ողորմելին. դառն ճակատագրի հոսանքը մղել էր նրան մինչև մուրացկանութեան գիրկը, մուրացկանութեան, որի այս տեսակը նա պատուաւոր էր համարում, քան դռնէ դուռն հաց մուրալը:

Հարկաւ կարիքն աւելի էր ստիպում նրան, քան ամօթը: Հեշտ չէր քաղաք տեղը հինգ հոգու հաց, շոր և բնակարան հասցնելն այն ընտանիքի համար, որի միակ կերակրողը մեռած էր: Մեռած էր մի մշակ, որ գործում էր ազգի համար, ժողովրդի համար, բայց դեռ ժողովուրդը այն աստիճանի զարգացման չէր հասել, որ իմանար նրա աղքատ վիճակը, հոգ տանէր նրա որբերի կրթութեան և ապրուստի մասին: Մեղադրել նրան, ինչու, որ նա վարժապետի կին է և ողորմութիւն է հաւաքում,

որ նա քաղցած է և որբերը հաց են ուզում, որ մէկը չկա՞յ նրան ձեռք մեկնող: Ի՞նչ անէ, դեռ ժողովուրդը տգէտ է, դեռ իր անը չի ճանաչում, ինքնաճանաչութեան չէ հասած...: Եւ կարի՛քն է ահա, կարի՛քը որ ստիպում է նրան ամեն օր փողոցի կողքին կուչ գալ, ձմեռուայ ցրտերին ու բուքերին դիմադրել, տանել ամեն զրկանք և տոկուն համբերութեամբ սպասել, թէ երբ մի անցորդ մի կամ կէս կոպէկ կը ձգէ դէպ իրան և նա օրուայ հաւաքած կոպէկներով երեկոյեան իւր տան համար, իւր որբերի համար մի վառելու մօմ, ու մի քանի ֆունթ ու հաց կառնէ...: Այո՛, այդ ցրտերին, երբ ամեն քաղաքացի իւր տունը քաշուած նստած է փափուկ օթոցի վրայ, տաք վառարանի առջև և երբ ձեան թանձր քուլաները երբեմն մօնչող քամու և բուքի հետ փողոցում շատ չէին թողնում կանգնելու փափուկ մուշտակաւոր և վերարկուաւոր քաղաքացուն, այդ ցրտերին աղքատը միայն, անտուն, անտէր աղքատն է փողոցում նստում և լեզուն կտրուած «ողորմութիւն» բառը միայն արտասանում: Նրա սիրտն ուրախանում է միայն այն ժամանակ, երբ մէկը շարտում

է դէպի նրան իւր կոպէկը, Աստուած էլ նրան իւր միտը գցելով՝ ծղուշին է տալիս արեգակի ձմեռուայ թոյլ ճառագայթը և մի փոքր կենդանութիւն ու ջերմութիւն տալիս նրա սառած, փայտ կտրուած մարմնին:

Թ.

Վճռել էր, պիտի ուզէր, ողորմութիւն պիտի ուզէր Նունէն և գործ դարձրեց այդ իրան համար: Ուրիշ գործ չկար, չտուին նրան: Նա մենակ Կլաֆենց տունը չէր գնացել գործ խնդրելու. մի երկու տեղ էլ նոյնպէս փորձել էր գնալ և փորձը նոյն բացասական պատասխանին, նոյն կոյր բաղդին էր հանդիպել:

Նա նստած է պատի տակ, դարձեալ ձեռքը մեկնում է անցնողին...: Սուաւօտ է: Աղքատների աշխարհը կազմում է այս տան պատի տակը, որտեղ նրանք ամեն առաւօտ հաւաքւում են և այնտեղից բաժանւում: Այստեղ է գտնում կոյրը իւր ման ածողին, այստեղ է որոնում աշուղը, հաց հաւաքող աշուղը, իւր ընկերներին: Կոյր, կաղ, աշուղ, ալեւոր, ամեն տեսակ մեծ ու սլտիկ, երկու սեռից էլ անխտիր աղքատներ են ժողովւում այստեղ ու ցրւում իրանց օրուայ գործին:

Նուենէն նոյն տան պատի տակն է: Ուրիշ յարմար տեղ չկայ. այնտեղ է գլխաւոր անցքը, այնտեղ էին ցոյց տուել նրան: Նա միայն մի քիչ հեռու է նստած, հեռու աղքատներէ ալ լարիւրին թուից: Ինչէր, ինչ զգուելի պատումներ չէին լինում նրանց մէջ: Ինչէր չէր լսում Նուենէն: Մինը պատմում էր, որ մի տան ինքը կենում է և ինչպէս սէր ունի տան տիրոջ կնկայ հետ... միւսը թէ ինչպէս այս ինչ տան դռնից լուացած ու թառ տուած շորերը դողացաւ իւր հացի խուրջինի մէջ կոխեց... երրորդը թէ քանի տարի է, որ ինքը ողորմութիւն է հաւաքում, ո՛չ կին ունի, ո՛չ տուն ու տեղ, ո՛չ մի ուրիշ ուտող և ինչպէս այդ փշափշ մի քանի հարիւր մանէթ փող է շինել: Եւ այսպէս ամեն մէկը մի բան էր պատմում, գլխաւորապէս իրան ձեռքովը եկած մի հերոսութիւն, կամ աւելի զգուելի ու պախարակելի և կամ աւելի գովութեան արժանի: Մի և նոյն, կամ աւելի նորադոյն պատմութիւններ. նրանք անում էին գրեթէ ամեն օր, ամեն առաւօտ մինչև բոլորի այդտեղ թող լինելը: Նուենէն տեսնում էր թէ ինչպէս հինգ

տասը տարեկան տղոյ, դժլոտած տղաներ ու աղջիկներ մուրացկանութեան արհեստից երես առած, լկտուած ու լստուած, կոչում են այն ու այս պարոնի, վաճառականի, աղալի, կամ խոստովանողի և ողորմութիւն խնդրում: Մարդը հաւատում էր, որ արդարեւ տղան խեղճ է, աղջիկն աղքատ է, ողորմելի է և կենսական անհրաժեշտ կարիքը նրան ողորմութիւն ու գողի պաշտօնին է հասցրել, և տալիս էր նրան ուզած ողորմութիւնը: Հաւատում էր և Նուենէն, որովհետեւ նոյն վիճակին ենթարկուած էր և ինքը, իմանում էր թէ բոլորն էլ իւր նման սոված են:

Բայց ի՛նչ: Մի անգամ մի տասը տարեկան տղայ ցնցոտիների մէջ կուչ եկած, ձիւնը ցնցոտիների միջով մերկ անդամներին խփելիս, մի մարդու կողք կտրած գալիս է: Մարդը հայհոյում էր, բարկանում էր վրան, որ չետ դառնայ, ձեռք վերցնէ իրանից, բայց տղան չէր հեռանում, անդադար, միմեանց ետեւից, միատեսակ խնդիրներ էր կրկնում՝ «մէն... փող... տուր... տամ... հացի՛», կարծես առանց վշտանալու մարդու հայհոյանքից, պաղարիւն կերպով, ինչքան էլ նրան հայհոյում

էր մարդը:

«Հոգիս բերանս հաւաքեց ելի քս շան լուկոտը». ասաց մարդը և քէքից մի սև փող հանելով շարտեց դէպի նրան ու ինքն անցաւ: Տղան վերցրեց փողը, սրբեց վրսի ձիւնը, տնդդեց, ճանաչեց որքան է, արնդ բռնեց ձեռքին, մէկ գրին նայեց, մէկ ախճուռն, դէպի բերանը տարաւ, փչեց ձեռքերը տաքացրեց, փողն էլ հետը, ոտները վեր ի վար արից, այս ու այն կողմը խլըշեց և լոք-լոք անելով գնաց... Ո՛ր:—Նա կանգնեց բաղկալի առաջ, այդ փողով չամիչ քնեց, փեշքն ածեց ու մէկ մէկ դէպի բերանը թող անելով՝ հեռացաւ բաղկալի կշտից:

«Վայ, բոռանաս դու, ա՛յ տղայ, գոչեց ինքն իրան Նունէն,—այդպէս են կրթել քեզ, այդպէս ես հաւատացնում թէ սոված եմ: Մարդիկ, որ քեզ այդպէս ճանաչեն, մեր ճարն ինչ պիտի լինի...»

Բայց նա խամ էր, քանի գնաց, նստեց այնտեղ, սովորեց, այդպէս շատ բաներ տեսաւ, ընդելացաւ աղքատների աշխարհին:

Ժ.

Քաղաքի յետ ընկած փողոցներից մէկի ծայրին դտնուում էր մի բոլորովին առանձնացած տնակ, առանց պարսպի, առանց ծածկոցի (Թաղթափուշ), և բաց քարահանքի մի խորթուփոս տեղում: Տնակը միայն չափարից շինած երկու պենեակ էր ներսն ու դուրսը սև, խամ ցեխով ծեփած, մի-մի թերթ թղթի մեծութեամբ փոքրիկ լուսամուտներով, որոնց լոյսը ներս էր մտնում խմորէ սոսնձով կպցրած և ձիթով ներկած թղթի միջից: Սենեակներից մէկում կենում էր ինքը տանտէրը, մի փոքսը փչող ալեուր, իւր պառաւ կնկայ հետ, իսկ միւսում՝ մի ընտանիք բաղկացած մի մօրից և չորս փոքրիկ երեխաներից: Այդ տան աստուածասէր պառաւը ցերեկը նայում էր իւր տնկեցի երեխաներին, իսկ նրանց մայրը գնում էր ողորմութիւն հաւաքելու:

Այդ ընտանիքը Սմբատ վարժապետի ընտանիքն էր և ողորմութիւն հաւաքողը Նունէն, որին ամեն օր մենք հանդիպում ենք փողոցում չադրի մէջ կուչ եկած:

Բուն բարեկենդանի երեկոյին, որ հայերիս

ազիդ օրերից մէկն է և մեծ պաս են բռնում, ամեն տուն ուրախանում և զուարճանում էր, վայելելով իւր ունեցած ուտեաց բոլոր բարիքները: Բայց այդ տնակում կարծես բարեկենդանի երեկոյ չկար: Նունէն որբեկներին իւր զլիւին հաւաքած նստած էր իւր ձեռքով կաւից շինած մաղալի (կրակարան) կողքին և չորացած ու կոշտ հացի պատառները կրակին տաք տալով, ամեն մի պատառը հաւասար բաժանում էր իւր փոքրեկներին: Իսկ մի կողքին, վերձակի մէջ փաթաթուած, տնքում էր Կարօն:

— Կարօ-ջան, մի թիքայ էլ քեզ տամ ուտես այս հացից. — հարցնում էր մայրը:

— Ե՛հ, չեմ ուզում, մայրիկ, թող պանկեմ, կողքս ծակում է:

— Անիծած լինի այդ կողքձակոցը, որ քեզ դիտաւ. այդ ի՛նչ կրակ էր. — ասաց նունէն և Կարօյին թեկ գցեց իւր ծնկան վրայ:

— Վա՛յ, կողքիս ծակոցը սաստկանում է, մայրիկ, մին ճար:

— Մի՛ վախիր, հոգի՛ս, մի քիչ քնի՛ր, ծակոցը կը կտրի. — ասաց նրան մայրը և Կարօյի գլուխը ծնկներին քաշելով՝ բարձի վրայ դրաւ

ու վերձակով ծածկեց:

Խեղջ տղան մի քիչ վա՛յ վա՛յ արեց ու քնեց...:

Գարեգինը նայեց իւր մօրը և տեսնելով նրան լաց լինելիս, հարցրեց.

— Մայրիկ-ջան, ինչո՞ւ ես լալիս:

— Ոչի՛նչ, սիրելիս, գլուխս ցաւում է...:

Գարեգինը լռեց. նա հաւատաց մօր խօսքին: Մայրն էլ չէր լալիս, որդու սիրտը չէր ուզում կոտրի...:

— Մայրիկ, այսօր առաւօտը ես որ գնացել էի Արշակենց տուն, Արշակի հայրը բազարից

միս, կաքաւներ, կարագ և ուրիշ շատ բաներ բերաւ...: Մայրիկ, այսօր պաս են բռնում, հա՛.

Էնդո՞ւր էր Արշակի հայրն այնքան բան առել, հարցնում էր Գարեգինը:

— Այո՛, պաս են բռնում, սիրելիս, բարեկենդան է, մեծ պաս են բռնում. բայց մեզ համար բարեկենդան չկայ... մեզ համար ա-

մեն օր պաս է. բարեկենդանը մեզանից խռովել է...:

Որդին լռեց: Մօր խօսքերն ազդեցին, սաւ-

տիկ ազդեցին նրա սրտին: Նա մի քիչ լռեց ու խօսքը փոխեց.

— Հա՛, մայրիկ, մոռացայ՝ քեզ ասեմ. երեք-
շաբթի ուսումնարան պետք է գնանք: Այսօր
Արշակն ասում էր՝ «էլ չեմ թողնելու գրքիս
վրայ դասդ սովորես»: Մայրիկ, գիրք պետք է
առնենք: Վարժապետն ամեն օր ասում է՝ ու՛մ
գիրք չունի թող առնէ:

— Բայ՝ Յունվարին քեզ ուսումնարանում
գիրք, թուղթ ու թանաք չտուին:

— Տուին. այդ էլ նոր գիրք է. երկու շա-
բաթ չկայ, որ սկսել են:

— Վարժապետին ասի՛ր, Վր տայ:

— Ասել եմ. ասում է ուսումնարանը փող
չունի այնքան, որ բոլորին տայ, քեզ նման-
ները շատ կան, ասում է, ժողովուրդը պիտի
հոգայ, նա պիտի փող տայ, նա էլ... մտիկ
չի անում ուսումնարանին...:

Մայրը երկար ոչինչ պատասխան չտուաւ
որդուն, այլ միայն նրան հանգստացնելու
համար ասաց, որ վեր կենայ քնէ, մինչև վաղը
միւս օրը, Աստուած ողորմած է, գուցէ մի
տեղից մի լոյս է ծագելու իրանց վրայ, համ
գրքի փողը հասցնի, համ հացի...:

... Տէր Աստուած, մինչև երբ պետք է
մարդիկ այսպէս անտարբեր լինին դէպի իրանց
ընկերը, դէպի եղբայրը: Մթթէ չկայ մեր քա-
ղաքում մի բարեգործ մարդ, որ իմանայ մեր
ցաւը, իմանայ թէ աղքատի, անճարի որդին
էլ հաց է ուզում, ուսում առնել է ցանկա-
նում, և օգնէ նրան: Մթթէ այս մարդկանց
մէջ սիրտ, հոգի, գուժ չկայ, որ հիմնարկեն
մի ընկերութիւն, մի բարեգործական ընկերու-
թիւն, նրանց քաղցից ազատող, ցրտից թա-
փող ընկերութիւն, նրանց որդոց համար գիրք
թուղթ, թանաք առնող և ուսումնառութեան
նպաստող ընկերութիւն...: Մինչև երբ, մին-
չև երբ... Բայց ի՞նչ եմ ասում... սրանք մու-
րացկանին, ճշմարիտ մուրացկանին, իսկապէս
քաղցածին չեն ուզում ճանաչել. բոլորին էլ
միակերպ, հաւասար են ճանաչում, մի աչքով
են նայում, կուշտ լինի նա թէ սոված մեռ-
նելիս...: Եւ նուէն չկարողանալով երկար
շարունակել իւր արդար բողոքը, իւր իրաւացի
տրտունջը, թուլացաւ ընկաւ հիւանդ Կարօյի
բարձի վրայ:

Հետեւեալ առաւօտը, մեծ պասի երկուշաբ-
թին լաւացաւ, բայց նուէն տանից դուրս

[illegible]

18513

2013

